

elme-cella-fala, s a vágyott homály a lélek szemén, mellyel nem láthatna már odáig. Ki téveszti össze az ilyen szemhomályt például a hályoggal, egy infarktus átmeneti látászavarával, a világ nagyobb összefüggéseinek nemlátásával stb.?

Van ez és van az. De rajtuk túl ott a »harmadik«. Áttételélmény *nélkül* is. És alázatosan vállalja akár a nála két »alacsonyabbrendűt« is. Dimenzión kívül *odaki*, hordozza a mégis valósat. Mint Weöres »harmadik-volta« az életet és a költészetet.”

TANDORI DEZSŐ

Tény és vélemény

KISS ANNA ÉS TANDORI DEZSŐ ÚJ KÖTETEIRŐL

Régi vonzódásom, kedves játékom, hogy olvasmányaimból a nekem tetsző szeleteket, verseket, novellákat, esszéket vagy bármi mást kiemeljem, és egy képzeletbeli — mondjuk — antológiában egymás mellé szerkeszsem. Ez az antológia meglehetősen széles mederben kanyargott kezdetben, most már keskenyebb és nem olyan kanyargós, de azért — remélem — kellően tágas; Kiss Anna és Tandori Dezső versei pedig máig gyakran szerepelnek képzelt lapjain, mint a költészet két lehetséges változatának, két szélső változatának képviselői. Új köteteikben, a *Kísértének* és *A mennyezet és a padló* című könyvekben is sok olyan verset olvastam, melyet közelállónak érzek és gondolok — hogy mit és miért, ezt szeretném körülírni, egy olvasó élményeit jelezni. A *Megközelítés és azonosulás vágya* vezet, még zavaraimat is ezért teszem szóvá. Szeretnék tartózkodni a „kritikus”, legkivált a „tanácsadó” felhangoktól, s nem a kortársi-pályatársi szemérem miatt — mindkettőjük, egész működésük, új köteteik is többek annál, hogy az ilyen külső közeledést eltűrnék, hogy az értékelésnek ez a módja képes lenne a láttatásra.

*

Történetdarabkák omlanak a két könyvből: Kiss Annából csupa álomszerű, babonás-mesés fordulat, különös madárlények, boszorkák, ördögök, végrehajtók, széplányok, iskolamesternék — és *a költő közvetlenül sehol*; Tandori Dezsőből csupa köznapi törmelék: uszoda, kórház, közért, játékmedvék, sportversenyek, írógépe, irodalmi és nem irodalmi barátai, családja — és *mindenütt ott a költő közvetlenül is*: kiszól a versből, zárójelben és idézőjelben módosít, megfordít, utal, céloz, leront. Kiss Anna természetes egyértelműséggel beszél két- és többértelmű figuráiról, magától értetődő határozottsággal — otthonossággal! — bolyong malomban, sekrestyében, temetőárokban, padláson, kéményben; kanördög és róka, a főfukar Zsinnor Juhákem és Szt. Krescencia (vagy Szt. Celesztin) egyaránt bizalmasa (Krúdy volt ilyen beavatott!), és amikor továbbadja életüket, soha semmit nem magyaráz, miért is, hiszen tudom jól, hogy „Tragapagon a világ közepe, a négy szél városa. / Hosszú szárú csizmában feszítenek a macskák, fapapucs / -an, kékcstillagos parkálban az egerek, észrevétlenül fejről / -fejre vándorolnak a csúcsos kalapok.”; tudom jól, hogy ami Tragapagonban vagy a festő tükrében, vagy a Kék Ökörben történik, az valamiképpen velem is történik: öröm és szomorúság, gyönyör és iszony, jóság és gonoszság. Ha kapcsolatot találok Kiss Anna világválával, ha érzelmeim és ismereteim

köre, ízlésem természete egyezik ezzel a babonás, félálomszerű, ironikus-mitologikus, leggyakrabban bábszínpadot idéző, ritmusában, összesemosódó képeiben, nyelvi lejtésében téveszthetetlenül egyéni világgal, akkor nincs semmi kétségem, akkor ebben az egészben nincs semmi titokzatos, mindez reális, pontos, egyszerű, mint a mindennapi élet, halál, álmom, vágy stb. Tandori Dezső viszont a legbanálisabb, köznapi tárgyakat, dolgokat, fordulatokat, sőt érzelmeket és gondolatokat perdíti elém a maguk esetlegességében és esendőségében, de már a második szavával, már az első képzetársításával elbizonytalanít; egy szatyor vagy egy radírgumi is megmozdítja az egészet (miféle egészet?); megmozdítja és felidézi keresztül-kasul a fogalmi és érzelmi társítások, a tartalmi és formai továbbvitelék egész (miféle egész?) hálózatát, a kifejezés és közlés lehetetlenségét, az emberi létezés gyötrelmes paradoxonát, a vissza-visszatérő hamleti kérdést, melyet a keresztben futó irónia is csak elviselni segít. Kiss Annánál is. Egyetlen biztos pont itt is, ott is: a halál. Ez felhőzi be Kiss Anna babonás tükreit, mitikus tájait, egész színpadát, ez ütközik ki Tandori Dezső szakadatlan paradoxonjain. Kiss Anna *a rejtőzködőbb és érzelmeit mégis nyíltabban megmutató*, nála érzékelhetőbbek a történelmi és társadalmi erők; Tandori Dezső hangosan és pózosan beszél önmagáról, szüntelenül leleplezi érzelmeit és gondolatait, de még gesztusait, vagyis leleplezéseit is; számára a versírás is téma (s milyen gyakori!), de ez *megettévesztő közvetlenség*, nem a fölfedést szolgálja, hiszen a provokatív pózok mindig (legtöbbször!) belefutnak a mélyebb és szorongatóbb személyes rétegekbe, ahol inkább az elhallgatások, utalások, befejezetlen mozdulatok, többszörsően elvont és átteleles elemek nyilait mutatják az irányt, sokszor éppen az olvasó belső végtelenjére szegeződvé.

*

Ha egyetlen verset (szöveget) kellene választanom antológiámba Kiss Anna kötetéből, talán a gyönyörű *Kendersziget*re mutatnék, amelynek az évtized vagy a modern magyar költészet szűkebb antológiájában is helye lenne (ha ilyen lenne). Jellemzőbbek azonban a *Nyírfaseprű*, *Az ásitó róka dombja*, *A macskaprémkalapos hölgy*, vagy a *Tragapagon* című kompozíciók, amelyeket jobb szó híján prózaverseknek nevezek, de emlegethetném az úgynevezett népi szürrealizmust is, vagy valami különös, abszurdba hajló balladaszerűséget. Itt az alakokat és eseménydarabkákat lazán összefűzi a *történet* és a *színhely*, szorosabban a háttérben maradó, jelen időben, vagyis *időtlen időben* megszólaló mesélő szemlélete és stílusa, a nyelv zenéje, zamata. A leírás és a szereplők megszólalásai síkba terülnek, mintha tompán ragyogó régi szőttest, freskót, hímzést látnánk; néhány színnel, motívummal, jellegzetes szófordulattal árnyalatokban gazdag figurákat, *drámai* jellemeket teremt. Alkalmanként három mondat is elég a jelenetre: „Aranyat keres két nagyfülű tudós. / Csiribi, csiribi. / Belefordulnak a csipkeverő nővérek vetett ágyába.” A kis jelenetek, monológok, képek laza összefűzése takarékos szerkesztéssel párosul; a beszédes kihagyások, csöndek messze kiterjesztik a színpad határait. Jobban érzem ezekben a mellérendelő szerkezetekben a drámai erőt, a játék történéseit, mint a párbeszédes formában írott, színpadi (talán bábszínpadi) adottságokra szabott *A Kék Ökör* és *A vár* című terjedelmesebb játékokban. *A leírások és a figurák látványa* vonz itt is elsősorban; Tükrös Kati, a szép és bővérű disznópásztorlány, vagy a pompás hegyi gamondorok, a mesésen idétlen Kolera (vándor élesztőárus) és a hétlelkű szakácsné, Csarab, hogy Butellát, Kerubinát és a Disznófejű ördögöcskét már ne is említsem, hiszen legszívesebben felsorolnám mindjüket, olyan varázsosan testes, csimbókos, olyan vásárian tündéri, mosolygató-szorongató az egész társaság: a nevük, a figurájuk. *A Jelenések*-ciklus és a hosszabb záróvers, az *Égjáró* is távolabb van tőlem; az illanékony (általánosabb) képek, az elvontabb és „komolyabb” megrendülések, különösen a macskaprémkalapos hölgy evilági túlvilágiasságának szomszédságában, elsiklanak előlem.

*

Tandori Dezső verseihez szüksége van az olvasónak (nekem) állhatatosságra is, hogy a *szóbbőséggel* megáldott (megvert?) kötetben megtalálja, fölfedezze azokat az elrejtett vékonyka rétegeket, erecskéket, melyek a több mint kétszáz oldalas szöveget behálózzák, és a provokatív *antiköltőiség* forgatagában, a mindent kikezdő viszonylagosság és a halál szomszédságában is egyértelmű értéként, már-már romantikus érzelmességgel állítják az élettörténés gyönyörűségét. A kötet bravúros monológként hatott rám, amelyben Tandori Dezső a modern költészetből (és a két előző kötetéből) ismert eszközöket a kivételes képességű profi (sporthasonlat!) főlényével alkalmazza, igaz, gyakran zavarba ejtő bonyolultsággal és fárasztó bőséggel. A „félrebeszélés”, a „fecsegés”, a hamleti „bolond beszéd” veleje, a *vers rendszere* némelykor körülményesen bontakozik ki előttem, s akkor is zavar, ha ez a körülményesség tartalom és egyben eszköz is. Néha rejtvényfejtésnek érezhettem a versolvasást: hosszú idő után ismertem fel például, hogy *Az idézőjelek felcserélése* Weöres Sándor *Az élet végén* című versének a soronkénti és azon belül szósorrendi megfordítása, azt pedig máig sem sikerült földerítenem, hogy a számokkal jelzett 55 szonett közül az esetlegesség, a véletlen érzékeltetése miatt hiányzik-e a 17., vagy ennek a hiánynak van valami más jelentése is. Természetesen (sajnálatosan!) rejtve maradt előttem azoknak a motívumoknak, utalásoknak a jelentése is, amelyet élményeim (érzelmeim) és ismereteim milyensége, műveltségem szűkössége miatt nem tudtam követni. Mindez persze más költőnél is előfordul(hat) és bárkivel megeshet; a jelzésre-utalásra szorítókozó — ezzel dolgozó! — költő és olvasó (dolgozó!) viszonyának jellegzetes, ha nem éppen meghatározó pontja ez a függőség. *A mennyezet és a padló* verseinek utalásai, ajánlásai és idézetei Musilról Kondor Béláig vagy Micimackótól a síversenyek és a sakkjátzmák hőseiig természetesen egy személyiség, egy — mondjuk így — nyitott egyensúlyi rendszer elemei, ám a kötet olvasója gyakran zavarba jön és alkalmanként úgy érzi (tapasztalja), hogy a jelek mértékelenül elvontak és ziláltak, hogy az általánosságnak ezen a fókán, az ilyen távoli utalások nyomában nem érdemes haladnia, mert a megnyert érzelmi-értelmi erő aránytalanul kicsi. Persze ezzel is inkább olvasói bizonytalanságomat bizonyítom, hiszen mi az, hogy „mértéktelenül elvontak”? Mi itt a mérték? S hogy nyomban *tovább* nyomuljak (vonuljak) *vissza* ezen a nyomon (lesz tán olvasó, aki körülírássom stílusában a Tandori-szövegekre valló-való utalásokat, vonzódásom idéző- és felkiáltó jeleit is felfedezi!), a kötet nyitó és záró végtelenjére, azaz a kötet első és utolsó versére hivatkozom (lásd előző zárójeletem, bár: „— erre természetesen senki sem kötelezhető —”), amelyeknek „zavartalan” olvasója lehettem. A két (kettő) költemény a kötet (mondjuk így) alaptémáját fogja át (s ez nem afféle vélemény, idézhetem „én is” Micimackót, hanem tény): a *csomagolásról* szólva létünk átmenetiségéről, ittlétünk elmúlásáról beszél. Mindkét költeményben egy játékmackó, pontosabban Milne Micimackója a szereplőtárs — még pontosabban „M”, aki bármi és bárki lehet, hiszen így feszül a lehető legszélesebbre a vers határa, felejthetetlen zárószakasza: *És majd, „ott fönn is”, találkozgatunk; s ígérem: részemről csak mi magunk...! / Szólj, ha „valami jobb ötleted” támad.*

*

Végül pedig arra a tartalomra (tényre és véleményre) utalok, mely Kiss Anna és Tandori Dezső új köteteiben egyaránt jelen van — nem a szomorúság és a keserű ironia, a kétség vagy a kiábrándultság ellenpontjaként, nem valamiféle hitkép vagy bármilyen más megoldásként, hanem *közben*. Az élettények, a bármilyen aprócska vagy akár képzelt történések, az álomszerűségükben is vaskos és köznapiságukban is sokrétegű lények, dolgok élményét, a *létezés állítását* találtam mindkét könyvben. Bármilyen kiismerhetetlen és kifejezhetetlen, bármilyen csalóka és színét, visszáját zagyváló, halálra kihegyezett is ez a világ (Bori boszorka a levéllel tetéztett árokból a halott Bori széplányt kotorja napvilágra), az élet *közben* mégis megtörténik, létezik. Sok kis apróságban, törmeléken történésekben létezik, kis- és nagyszerű dolgokban,

ambivalens érzelmekben, abszurd helyzetekben, mulatságosan szorongató jelenetekben léteznek: sokrétűen, sokértelműen. Lezáró példaként Tandori Dezső *Most mintha ráérne, de ebből semmi se marad a végére* című versét említem, amelyben a nagy magyar profi, a *Halotti beszédek* költő Kosztolányi Dezső visszhangzik: őt és halállal küzdő, haláltudatos életszerelmét idézi-ironizálja Tandori (bravúrosabb és megrendítőbb, mint a *Mottók egymás elé* Kosztolányi-idézése); ezt a költeményt a legelső: között sorolom képzelt antológiámba.

HORGAS BÉLA

Székely Magda verseiről

A megszokás szürkít, hűt, közömbösít. A szavak fakulnak, kopnak, elfáradnak a használatban. Jó sorsra érdemes érzéseink és gondolataink gyakori veszélye, hogy az idő múltával nem találunk rájuk új szavakat; egyszerűen csak kedvetlenül hallgatunk el fontos dolgainkról, s még hallgatásunk is közhelyszerű lesz. A költő hivatása, hogy az anyanyelv készletéből rácsodálkoztató, rádöbbenő szavakat, szókapcsolatokat, mondatokat találjon általános emberi fogalmainkra, nemzeti és világtörténelmi emlékezetünk ébren tartására. Jelentős versek birtokában a költőnek tartós elhallgatása is sokatmondó lehet.

Székely Magda mintegy két évtizedes költői múltja tekinthet vissza. Eddig két vékony verseskötet jelent meg, az 1962-es *Kötéltábla*, s az 1975-ös kiadású *Átváltozás*. Szükszavúságában is egységes világképet, stílust és ars poeticát teremtett. S ezt — a minden költőre kötelező mesterségbeli tudás megszerzésén túl — nagy részt annak köszönhetjük, hogy élete meghatározó történelmi tapasztalatát, a kilencévesen átélt háborús üldöztetés emlékét személyes hitelességgel szólaltatja meg verseiben. A Radnóti Miklós és a Pilinszky János utáni nemzedékből a legbiztosabban Székely Magda alapozott erre az élményre költészetet.

Első kötetében találunk sorokat, szerkezeti megoldásokat, melyek arra utalnak, hogy Pilinszkyt választotta mesterének. Rónay György jegyezte meg a *Kötéltábláról* írott kritikájában: „A személyes élmény hitelesítette mondandó kifejezésében itt-ott még érezni a mesterektől tanult hanglejtést; viszont még a mesterek megválasztása is biztos ízlésre vall.” A „biztos ízlés” alapján szükségszerűen Pilinszky személyében kellett megtalálnia azt az elődöt, akinél a világháború okozta „egyetemes sebek” és „mélyvilági kínok” a résztvevő tanú múlhatatlan látomásaiként jelennek meg. A *Kötéltáblában* találunk olyan versindítást, mely szinte azt érezteti, hogy a fiatal Székely Magda számára kikerülhetetlen az *Apokrif* hangütése. „Mert elhagynak akkor mindenek” — olvassuk Pilinszky felejthetetlen költeményében; „A mindenekről elhagyott / csontok fölött magam vezeklek” — íme Székely Magda *Hogy tűz ne hulljon* című versének első két sora.

Tudatos, fegyelmezett költőnél bukkanunk erre az úgynevezett áthallásra. De alighanem többről van szó, mint pusztán áthallásról. A Pilinszkyvel ismerős olvasóra is az újdonság erejével hat, hogy ami az *Apokrifban világézés* volt, az utódnál *énérzéseként* mutatkozik: az árvaság Pilinszkyknél a világ árvasága, az ember világba-vetettsége, az isteni gondviselés elvesztése; Székely Magdánál elsősorban személyes sors, az árvaság ténye. Ugyancsak Rónay György állapította meg: „A képek, jelzők, metaforák nem pusztán csak képek, jelzők, metaforák. Székely Magdának nem a képei irreálisak vagy szürreálisak, hanem a valóság volt az, melyet képei reálisan tolmácsolnak”. Az a történelmi tapasztalat tehát, amit Pilinszky vallásos világképének megrendüléseként élt át, s a „bibliai szörnyek” mitikus látomásaként ábrázolt,